

**ACTES DEL VII CONGRÉS
DE L'ASSOCIACIÓ HISPÀNICA
DE LITERATURA MEDIEVAL**
(Castelló de la Plana, 22-26 de setembre de 1997)

Volum I

EDITORS:

SANTIAGO FORTUÑO LLORENS

TOMÀS MARTÍNEZ ROMERO

**UNIVERSITAT
JAUME·I**

Asociación Hispánica de Literatura Medieval. Congreso Internacional (7è : 1997 : Castelló de la Plana)

Actes del VII Congrés de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval : (Castelló de la Plana, 22-26 de setembre de 1997) / editors, Santiago Fortuño Llorens, Tomàs Martínez Romero. — Castelló de la Plana : Publicacions de la Universitat Jaume I, 1999

3 v. ; cm.

Bibliografia. — Textos en català i castellà

ISBN 84-8021-278-0 (o.c.). — ISBN 84-8021-279-9 (v. 1). — ISBN 84-8021-280-2 (v. 2). — ISBN 84-8021-281-0 (v. 3)

1. Literatura espanyola-S. X/XV-Congressos. I. Fortuño Llorens, Santiago, ed. II. Martínez i Romero, Tomàs, ed. III. Universitat Jaume I (Castelló). Publicacions de la Universitat Jaume I, ed. IV. Títol.

821.134.2.09"09/14"(061)

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny de la coberta, no pot ser reproduïda, emmagatzemada, ni transmesa de cap manera, ni per cap mitjà (elèctric, químic, mecànic, òptic, de gravació o bé de fotocòpia) sense autorització prèvia de la marca editorial.

© Del text: els autors, 1999

© De la present edició: Publicacions de la Universitat Jaume I, 1999

Edita: Publicacions de la Universitat Jaume I
Campus de la Penyeta Roja. 12071 Castelló de la Plana

ISBN: 84-8021-279-9 (primer volum)

ISBN: 84-8021-278-0 (obra completa)

Imprimeix: Castelló d'Impressió, s.l.

Dipòsit legal: CS 257-1999 (I)

ELEMENTS RETÒRICS EN LES CLÀUSULES DELS DOCUMENTS LLATINS DE LA CANCELLERIA REIAL (SEGLES XIV-XV)

PERE-ENRIC BARREDA

Universitat de Barcelona

LA DOCUMENTACIÓ emanada de la cancelleria reial no és pròpiament literària, car li manca una intenció estètica: en tot cas, usa els elements retòrics com a mitjà, i no com a finalitat. Tanmateix, els estudiosos de la diplomàtica i retòrica d'aquests documents (en especial Ruiz Calonja, Olivar, de Riquer i Zimmerman) han remarcat un paper especial dels seus preàmbuls i clàusules, que transcendeixen la realitat física i fons del text per arribar a consideracions molt més generals que l'afer que s'hi tracta. Un exemple, segurament el més evident de tots, és un preàmbul del secretari reial Joan Olzina, en hexàmetres dactílics, al nomenament de l'humanista Antonio Beccadelli, «il Panormita», com a *gaito* (jutge) de Nàpols l'any 1434, a la redacció del qual no devia ésser aliena la mà del beneficiari, segons opina Ruiz Calonja. Com aquest, són molts els preàmbuls, clàusules i fórmules que tenen una acurada elaboració retòrica i, per tant, valor literari.

El fet no és insòlit: els escrivans d'aquesta documentació eren destres en redactar en llatí, i tenien bons coneixements gramaticals d'aquesta llengua, sense que els manqués una certa habilitat retòrica i estilística, apresada en l'estudi de l'*Ars dictandi*, compaginat amb el de l'*Ars notariae*, que els donava una formació jurídica. A més, un cop redactats, els documents passaven dues importants revisions: la del protonotari (o, en el seu cas, el secretari), que responia de la llengua i estil del text, i la del vicescanceller, que garantia la seva validesa jurídica.

A partir del segle XIII, cada vegada més amb el pas dels anys, les clàusules passen d'ésser frases sumàries, de formulari, a períodes, cargolats però de bella cadència, amb figures literàries, *tópoi* retòrics, citacions d'altres textos (especialment de les Sagrades Escriptures), etc. No es tracta, per tant, d'una repetició metòdica d'estereotipades fórmules, sinó de variacions per evitar la monotonia, segurament col·leccionades en forma de repertoris cada vegada més complexos, tot i que no se n'hagi conservat cap.

A més, quan, des del regnat de Pere el Cerimoniós, comencen a proliferar els textos en català i en castellà-aragonès, aquesta documentació segueix fi-

delment les pautes i l'evolució marcades per la documentació llatina, fet que influirà decididament en la prosa catalana de l'època, primer esclavitzada per la sintaxi llatina, però que després se n'alliberarà amb destresa.

La comunicació en concret s'ocuparà d'aquests elements retòrics de trenta-cinc clàusules i fórmules llatines -sovint amb les corresponents catalanes-extractades, amb totes les seves variants, de les primeres quatre-centes cartes reials referides a la ciutat de Girona, des del regnat de Jaume II fins al de Martí l'Humà. De totes elles, unes vuit-centes, en prepara una edició, amb un estudi lingüístic i gramatical del signant, la Dra. Josefa Aznall, del Departament d'Història Medieval - Paleografia i Diplomàtica de la Universitat de Barcelona.

EL DOCUMENT MEDIEVAL LLATÍ

El gènere literari o retòric del document medieval complia unes tècniques de composició i estructura rígides, independentment de la llargada o expressió. Tradicionalment hom parlava de cinc elements bàsics (*salutatio, exordium, narratio, petitio, conclusio*), però actualment la divisió preferida parla de tres grans divisions: protocol o introducció, text o cos, i escatocol o conclusió, que es mantenen invariables a cada document, mentre que d'altres subdivisions internes menors, segons la solemnitat del diploma, són de vegades suprimides, sobretot les menys essencials. Aquesta estructura l'evidencia la documentació de la cancelleria reial.

A l'interior de cada document formulari, les fórmules particulars són expressions consagrades o tècniques que centren i expressen en gran part el significat d'una escriptura. Les fórmules dels registres de cancelleria ofereixen un tema d'estudi interessant: aparició, evolució, recurrència,... però que encara ha estat poc treballat. La majoria d'elles representen el triomf del dret romà i s'han de llegir tenint presents els seus contextos legals. L'expressió d'una fórmula pot ésser variable, cosa que planteja problemes a l'editor quan ha de decidir la manera de desplegar-ne una versió abreujada. Provenen de temps més antics, de llargues recitacions orals, i part del seu contingut no s'ha d'analitzar cercant un referent real.¹

1. Sobre les fórmules i formularis hispànics, cf. Faulhaber, i l'esquema de Bono. A més, per a la cancelleria, són bàsics els estudis de García Villada, les edicions d'Usón, que publica un formulari llatí del segle XIV, i de Sevillano, amb un del XIII. Un exemple concret d'estudi de fórmula el trobem amb *exceptis militibus et sanctis*, instaurada pel comte Ramon Berenguer després de la conquesta de Lleida, el 1149, que limitava les transaccions de terres, de manera que no anaren als estrats senyorial i eclesiàstic, fiscalment exempts. D'altres fórmules s'expliquen a partir del dret romà o codi legal en què es basen.

En concret, els escrivans reials basteixen tota una carta sobre una frase llarga, plena d'incisos, oracions subordinades i eixamplaments de tota mena, que es poden eliminar sense que en falli la sintaxi, car tots els elements addicionals tenen sentit i eficàcia i la prosa té una bella cadència (Riquer, 1964: III, 24-25). Les fórmules provenen d'un formulari, i són una «repetició més o menys fidel d'un paradigma après». La prova és que apareixen a diferents documents, signats per més d'un secretari, o en dates allunyades entre elles. Són molt nombroses, amb variants que van des dels mínims canvis de lèxic o de sintaxi fins a la glossa substancial, sense cap semblança formal o mínimament lèxica. La col·lecció de les mateixes seria un pas previ a la reconstrucció d'un hipotètic formulari, ja que no s'ha conservat cap dels manuals usats –potser sabuts de memòria– pels secretaris i escrivans de la cancelleria.

Per tant, la novetat no és en el que es diu, sinó en la manera de dir-ho, amb el desig d'escriure d'una manera determinada i d'apartar-se dels models repetits. Ciceró fou pres a finals del XIV com a model a la Cancelleria reial per a la correspondència llatina, que és la que aquí tractarem.²

RELACIÓ DE FÓRMULES I PREÀMBULS

La primera fórmula interessant la trobem al protocol, i és la que dóna caràcter de circular a la carta. És un exemple d'elaboració d'una frase simple que esdevé cada vegada més estereotipada a partir de les regles de l'*ornatus*:

1. *ad quos presentes pervenerint* (212) (en català «als quals les presents pervendran (415)»), amb la variant *ad quos subscripta pertineant* (326). Ambdues variants es combinen cada vegada més, amb variació, hipérbaton, políptoton i polisíndeton: *ad quos spectet et presentes pervenerint* (341) - *ad quos infrascripta pertineant seu pertinere quomodolibet dinoscantur* (365b) - *ad quem seu ad quos presentes pervenerint et infrascripta quomodolibet pertinere dinoscantur* (408).

Entre el protocol i el cos del document, formant part d'aquest, es solen trobar els preàmbuls literaris. Aquests, tanmateix, són poc abundants, i dins d'ells

2. Canellas - Trenchs fan un amplíssim cens d'escrivans i notaris catalanoaragonesos, funcionaris de l'escrivania reial de Jaume I, i després entre els segles XIV i XV, fins a la mort de Joan II. Afegeixen notes i bibliografia sobre el context cultural del moment, entre l'Edat Mitjana i el Renaixement, amb la difusió dels corrents humanístics. Per a això buiden els principals estudis generals i n'afegeixen de particulars.

cal remarcar, entre altres, els que justifiquen el paper del rei envers els súbdits. Tots ells presenten els elements característics del *cursor*, en especial el tercer, en forma de bell període amb oracions de causa, explicatives, de relatiu i ablatius absoluts:

2. *cum celsitudinem nostram non deceat sua et subditorum suorum iura omittere, sed potius ea concernere ac studio sedulo confovere (123);*

3. *cum deceat regiam magestatem a tediis et oportunitatibus inhonestis preservare subiectos (154);*

4. *habet nostre regalis dignitatis iuste et debite intencionis solercia, quod circa ea que nostrorum ffdelium subditorum, in quorum prosperis gloriamur et in eorum adversitatibus anxiamur, comunem et publicam utilitatem concernunt, seu ex quibus eis possent periculorum dispensia imminere, libenter pro posse adhibemus provisiones salubres et decentes, quibus intervenientibus ipsi nostri subditi, mediante Dei auxilio, confoveri valeant in tranquillo (174).*

Ja dins del cos de la carta es troben les més diverses fórmules, entre les que han estat seleccionades les que evidenciaven una bona elaboració estilística. Comencen per la fórmula amb la qual s'expressa el *topos* que convé i pertoca al rei (*sicut et convenit et nostro regali incumbit culmini (174)*) trobar remei als problemes. Presenta nombroses variants que apareixen a l'aparat adjunt:

5. 'haberemus' (1) *sibi super 'premissis' (2) de 'alio condecete' (3) 'remedio' (4) 'providere' (5) (68)* (en català «sinó en altra manera jo hi hauria a provehir de remey covinent (193)»):

(1) *dignaremur - possimus - deberemus - provideremus - preberemus;*

(2) *hiis - predictis; també circa hec;*

(3) *opportuno - congruo - decenti, però també, per políptoton, amb els genitius iuris - iusticie;*

(4) *remediis debitis - remedium condecens - remedium congruum - opportunum remedium - iusticia et competenti remedio - congruo iusticie remedio; també en forma d'oració de relatiu o com a adverbí: quod iustum fuerit - debite;*

(5) *provideri - impartiri - exhiberi - compescendo.*

Unes altres diuen que el rei no ha de perdre els seus drets ni honor, en forma d'oració modal, subordinada o amb ablatiu absolut:

6. *taliter (1) 'quod' (2)... ius nostrum 'non valeat deperere' (3) (32):*

(1) *afegeix vos habendo;*

(2) *ne;*

(3) *nobis et nostrum servetur penitus*; afegeix *in aliquo*.

7. *absque tamen preiudicio super predictis et aliis nostri nostrarumque regaliarum, sed nostris iuribus nobis in omnibus et per omnia semper salvis* (362).

Existeix també la formulació referida a la presentació d'una súplica al rei, amb peculiars variants:

8. *supplicato nobis humiliter 'super hiis' (1) 'debite provideri' (2) (300)*

(1) *in predictis - super eisdem*;

(2) variació: una oració completiva-final *ut sibi de 'iuris' (3) remedio providere dignaremur* (en català «de remey covinent jo hi havia a provehir»);

(3) adjectiu *congruo - opportuno - condecanti*; o complement de nom en genitiu *iusticie*.

8 bis. *ad supplicacionem humilem inde (proinde / propterea) nobis exhibitam (factam) (143)*, que gairebé no varia.

L'anterior es complementa amb l'admissió de la mateixa súplica per part del rei, en forma d'ablatiu absolut o d'oració:

9. *'dicta' (1) supplicacione (2) 'benigne' (3) 'admissa' (4) (197)*:

(1) *ipsa - qua - predicta - iamdicta - eorum - quorum - huiusmodi*;

(2) inserta una oració modal: *ut rationi consona - ut iusta - tamquam iuri consone - tamquam consone racione - velut rationabili*;

(3) adverbis modals *favorabiliter - liberaliter* i combinacions;

(4) participis no concertats *suscepta - audita - exaudita*; participis concertats *inclinati - annuentes - faventes - condescendentes*;

10. *dignaremur (deberemus) super hiis ex debito iusticie de benignitate regia providere (255)*.

La clàusula de la delegació de poder per part del rei presenta també moltes varietats, en especial al seu element més característic i desenvolupat, el referent, amb enumeracions i polisíndeton. És molt rellevant la variació (políptoton) entre l'adjectiu *plenam* i l'adverbi modal *plene - plenarie*. També hi apareix la variació sinonímica, en forma de repetició acumulativa:

11. *nos enim super 'hiis' (1) 'per presentes' (2) 'plenarie' (3) 'vobis' (4) 'vices nostras' (5) 'commitimus' (6) (29b)* (en català «nós emperò sobre les dites coses (e les dependents, incidents e emergents d'aquelles) ab les presents a vosaltres plenerament nostres veus comanam (264)»):

(1) *eo - quibus - premissis - predictis omnibus (et singulis)*; pot afegir *cum (emergentibus,) dependentibus et connexis - et dependentibus seu emergentibus ex eisdem (ac connexis) - predicta tangentibus seu emergentibus ex eisdem aut connexis - una cum inde incidentibus, dependentibus, emergentibus et connexis*;

(2) *per presentem - cum presentibus - cum eadem - tenore presentium - harum tenore - huius serie*, de vegades amb un circumstancial *ex comisso nobis officio - sub forma predicta - ad cautelam*;

(3) *plene*, també *plenam*;

(4) *vobis et cuilibet vestrum*;

(5) *potestatem - facultatem*;

(6) *convenimus - conferimus*, de vegades combinant tots dos complements: *plenam potestatem conferimus atque plenarie vices nostras committimus*.

Més elaboració retòrica presenta la clàusula de no contravenició del manament, directa i indirecta, que també té moltes variants. Es pot dirigir a una segona o tercera persona, sempre en plural, amb verbs com *habeo - teneo - observo - servo - venio - facio - permitto*. Per al seu anàlisi ha estat dividida en quatre elements integrants, tots ells de la carta 80:

12a. *'firmiter' (1) 'habeant et observent' (2)*:

(1) adverbis modals *perpetuo - inconcusse - inviolabiliter* i combinacions; adjectiu o participi en acusatiu *firmas - firmam - ratam*; pot presentar un afegit *iuxta eius seriem*;

(2) *teneant et observent - habeant, tenenant, observent faciantque*, també en segona persona *teneatis et observetis (servetis)*, i, per variació, en forma de gerundi *observando*;

12b. *et 'inviolabiliter' (3) 'observari' (4) 'faciant' (5)*:

(3) *integriter - inconcusse - firmiter*; amb afegit *cum omnia diligentia*;

(4) *teneri - servari* i combinacions, de vegades amb l'agent *ab aliis - ab omnibus - per quoscumque - a nostris subditis*;

(5) *faciatis*;

12c. *et 'non contraveniant' (6)*:

(6) *contra (eam) non veniant (vel faciant) - non contrafaciant vel veniant - contra non faciatis (vel veniatis)*; i variants: *nil in contrarium faciant vel attentent - contra eam venire aut ipsam infringere minime presumatis*;

12d. *nec 'aliquem' (7) 'contravenire' (8) 'permittant' (9) 'aliqua ratione' (10)*:

(7) com a agent de l'infinitiu passiu *per aliquos* ;

(8) *fieri (aut venire) - contrafacere vel venire*;

(9) *permitatis*;

(10) *quavis causa - aliqua ratione vel causa - ullo modo - nullatenus - aliquatenus - aliquo iure, titulo, ratione vel causa.*

L'anterior clàusula es pot reforçar amb aquesta fórmula clarament incidental:

13. *hocque 'aliquatenus' (1) 'non mutetis' (2) seu 'etiam' (3) differatis, si nobis servire cupitis et placere (4) (231b)* (en català, en part, «e açò en alguna manera no mudets ne allonguets si a nós desijats servir e complaure (253)»):

(1) *nullatenus - aliqua ratione - minime - minime aliquatenus - quavis causa*;

(2) *immutetis - muttare attemptetis - differre presumatis - mutare presumatis*;

(3) *aliquatenus*;

(4) també *si ultra penam iamdictam iram et indignacionem nostras cupitis evitare.*

Les clàusules d'amenaça de penes presenten diverses variacions. La pecuniària canvia sobre tot en la concordància del gerundiu, bé amb el terme 'pena' o amb el genitiu que la quantifica, i els seus annexos, així com en el circumstancial de procedència que expressa d'on o a qui s'exigirà la pena. Totes aquestes variacions contribueixen a embellir-ne l'expressió:

14. *'sub pena' (1) (GENITIU) 'de bonis vestris' (2) 'irremissibiliter' (3) 'nostro erario' (4) 'habenda / habendorum' (5) (343)* (en català: «e sots pena de ... de vostres béns als nostres cofres aplicadors» (300) -també «havedors - pagadors - guanyadors»)

(1) *ac pena - penaque - sub incursu pene*;

(2) *a quolibet vestrum - a bonis cuiuslibet vestrum - a vobis (et cuilibet vestrum) et bonis vestris (et cuiuslibet) vestrum - et a bonis ipsorum contrafactorum*;

(3) *protinus - cum effectu*; de vegades amb les clàusules *pro qualibet vice qua contrafactum fuerit - absque spe venie - absque spe gratie - absque remissione*;

(4) *nostris erariis - fisco nostro*;

(5) gerundius en el cas adient *applicanda - exigenda - adquirenda*, de vegades amb afegit *et extorquendo*, i amb una variació com l'oració de relatiu, referida a «pena» *quam exigi et levare volumus.*

Aquesta fórmula presenta sovint al final una oració condicional *si contrafeceritis - si contrafactum fuerit - si huic mandato nostro non parueritis - nisi huic nostro parueritis mandamento - nisi mandatis nostris huiusmodi pa-*

rueritis (en català «si lo manament deïús scrit contradirets observar»), que per variació es pot construir com a temporal *tociens quotiens (per vos seu vestrum aliquem) fuerit contrafactum - tociens quotiens hec que mandamus adimplere recusaveritis seu non curaveritis*, o bé com a complement indirecte *nostro huic mandato non parenti - qui non paruerit huic nostro mandato*, i fins i tot amb combinació: *huic nostro precepto non parenti et tociens quociens eiden precepto non parueritis*. Aquest element final pot desenvolupar-se també separatament:

15. *alias si contrafeceritis, quod non credimus, nos, ultra dictam penam a vobis irremissibiliter exactam, vos taliter puniemus quod pro transgressione dicti nostri mandati et pro inobediencia per vos comissa penam debitam sensietis* (347) (en català «sabeu que si'l contrari farets tot perill e dempnatge que per açò's seguirà imputarem a vós e vostres béns, e ultra açò haurem de vós la dita pena e us punirem de la transgressió que mostrarets en no servar aquests nostres manaments, per tal manera que us serà a pena e altres exempli (300)»).

Però per expressar aquesta pena existeix també una fórmula genèrica, que pot anar en solitari o acompanyant les anteriors, que manifesta de forma retòrica els sentiments que pot provocar al rei. En primer cas, es tracta de la pèrdua de la seua gràcia i mercè:

16. *sub 'pena' (1) 'nostre' (2) graciae et mercedis (3) (64, 87, 149, 167)* (en català «sots pena de la nostra gràcia e mercè (352)»):

(1) *obtentu;*

(2) *regie;*

(3) *afegeix quotiens contrafactum fuerit.*

En segon lloc, de la ira i la indignació del rei:

17. *sub ire et indignacionis nostre incurso (249, 365b)* (en català «sots en-corriment (pena) de la nostra ira e indignació (360)»):

Després, del disgust del rei:

18. *nobis 'plurimum' (1) displiceret (72, 149)* (en català «açò... nos seria fort desplaent (190)»):

(1) *quamplurimum.*

També de la incredulitat del rei:

19. *quod 'credere vix valemus' (1) (90):*

(1) *non credimus.*

I, fins i tot, de la sorpresa reial:

20. *de quibus, si ita est, (vehementer) et non immerito cogimur admirari* (208).

També sol aparèixer, amb una elaborada preparació, la clàusula d'aprovació anticipada (d'ara per llavors) de tot allò que es faci:

21. *'interponimus' (1) 'regiam' (2) auctoritatem (firmam) pariter et decretum, 'prout nos' (3) 'eam et ipsum' (4) 'nunc pro tunc' (5) 'impendimus et interponimus' (6) 'cum presenti' (7) (371):*

(1) amb políptoton: *imponimus - impendentes - apponant - interponant*, i amb segona frase *ipsumque et ipsas laudamus et approbamus*;

(2) *suam - eorum*, amb *eis omnibus et singulis*;

(3) *sicut et nos*;

(4) *easdem*;

(5) *ex nunc pro tunc*;

(6) *consentimus - aprobamus et auctorizamus - laudamus, auctorizamus et eciam confirmamus - ratas habemus et habebimus et haveri volumus atque firmas*;

(7) *serie cum presenti - huius serie*, amb la clàusula *de certa sciencia et consulte*.

La clàusula que preceptua la manera de procedir del destinatari presenta figures etimològiques, variacions sinonímiques i una estructura que també respon a les normes del *cursus*:

22. *'procedendo' (1) 'in premissis' (2) 'breviter, summarie et de plano' (3), 'et sine lite' (4), 'sola veritate facti attentata' (5), 'prout' (6) 'de iure et ratione' (7) 'vobis visum fuerit' (8) (344)* (en català: «procehim en aquestes coses breument, summària e de pla, sens tot plet e figura de juhí, solament lo fet de la veritat atès, e axí com (segons que) de justícia e rahó en aytals coses és (serà) fahedor (264)»):

(1) *faciat*;

(2) *in eisdem - in hiis - in predictis - super eis*;

(3) *summarie et de plano - breviter, simpliciter, sumarie et de plano*;

(4) *et sine lite (et scriptis sollemnibus - ac sine strepito et figura iudicii - et absque strepito iudiciario et figura) - omne lite cessante*;

(5) afegeix de vegades la fórmula d'abstenir-se de malícies i de difugis: *maliciis et difugiis omnibus retroiectis (pretermisissis - propulsis - no admissis - proculpulsis - postpositis et reiectis - postpositis et semotis) - maliciis et difugiis cessantibus quibuscumque*;

(6) *ut*, variació amb una oració de *quod*;

(7) *de iure - de foro et ratione - iuris et rationis*;

(8) *fuertit faciendum - inveneritis faciendum - repereritis faciendum (fore fiendum) - est fieri assuetum*, amb l'afegeit *et est fieri assuetum in similibus - et non aliter*.

Unes altres clàusules exigeixen al destinatari no actuar amb negligència o manca de cura perquè no en rebi un càstig o en resulti inculpat:

23. *taliter vos habentes quod vobis ad culpam vel negligenciam non possit aliquid 'imputari' (1), alias vos de (tanta) negligencia et inobediencia 'fortiter' (2) puniremus (78)* (en català, en part «nós per allò fortment vos puniríem (290)»):

(1) *redargui sive etiam reprehendi*; la fórmula es pot canviar per *ne inde possitis a nobis de negligencia reprehendi - de comissa per vos negligencia in premissis reprehendi minime valeatis - de negligencia redargui minime valeatis*; afegeix *absque dubio*

(2) *proculdubio potissime - merito*.

24. *si 'in predictis' (1) negligentes fueritis seu remisi, id imputaretur 'non immerito' (2) 'culpe vestre' (3) (266)* (en català, en part: «si de les dites coses érets negligents o no havíets aquella cura que's pertany (290)», i en part: «aquells imputaríem a culpa vostra (317)»):

(1) *super premissis*;

(2) *merito - absque dubio*;

(3) *culpīs vestris*; afegeix *vosque nichilominus tamquam mandatorum nostrum transgressores merito puniemus*.

Aquestes fórmules referides a l'actuació del destinatari expressen que no ha d'esperar cap altre manament per actuar, sempre en forma modal-consecutiva:

25. *(aliquo) mandato alio a nobis super hoc minime expectato (167)*;

26. *taliter vos habendo ne nos oporteat vobis scribere iterato (65)*.

Una altra clàusula amb oració consecutiva expressa l'efecte del càstig, que no és altre que servir d'exemple, amb bells paral·lelismes expressius:

27. *taliter quod 'eis' (1) 'cedat' (2) 'ad pena et ceteris ad exemplum' (3) (107)* (en català: «per tal manera que a vós seria pena (e càstich) e als altres (terror e) exempli (300)»):

(1) *aliis - ceteris - posteris - ceteris contemptoribus mandatorum nostrorum*;

(2) *transeat - erit - sit*;

(3) *ad penam - in exemplum - ad terrorem*, i afegeix *et ceteri similia facere perorrescant*.

També s'hi troba la clàusula amb la qual s'impedeix que el destinatari faci el contrari, en forma de proposició de participi (alguna vegada com a oració independent):

28. *'abdicantes' (1) 'sibi' (2) ad cautelam 'omnimodam' (3) potestatem 'faciendi' (4) contrarium predictorum serie cum eadem (420):*

- (1) *tollentes - auferimus - abdicamus, de vegades amb omnino;*
- (2) *eis - vobis et cuicumque vestrum (cuilibet vestrum premissorum);*
- (3) *omnem;*
- (4) *peragendi.*

Per acabar amb aquesta sèrie de clàusules referides a l'actuació del destinatari, apareix la que li garanteix tota mena de subsidi i ajuda:

29. *'prestant' (1) 'vobis' (2) super 'eis' (3) 'auxilium, consilium et favorem' (4) 'quociens' (5) inde 'a vobis' (6) 'fuerint' (7) requisiti (103) (en català: «don sobre açò consell, favor e ajuda tota vegada que per vós en sia request (317)»):*

- (1) *assistant - prestetis;*
- (2) *sibi;*
- (3) *predictis;*
- (4) *ope, auxilium, consilium et favorem;*
- (5) *quando ac prout - si, prout et quando - si (cum), quando et quociens (ac prout) - si et prout, quando et quociens - ;*
- (6) *ab eo;*
- (7) *fueritis.*

Noves fórmules retòriques són a la clàusula que manifesta que no és obstacle al document allò que es revoca expressament, amb nombroses variants:

30. (ABLATIU), *'quam revocamus presentibus', (1) 'in aliquo' (2) non 'obstante (l obstantibus)' (3) (59):*

(1) *quam ex certa sciencia duximus revocandam - quas omnino revocamus et revocatis decernimus - quam nullatenus obesse huic decernimus - quam serie huius quoad hec tollimus et abolimus - quas huius serie revocamus et pro revocatis et invalidis haberi decernimus - que quoad hec carere volumus viribus et effectu - quod quoad hec suspendimus et locum volumus non habere - quas in quantum huic contraibunt revocamus et carere volumus viribus et effectu - quoad hec tenore presencium tollimus et revocamus et locum decernimus non habere;*

- (2) *nullo modo - minime - nullatenus - ullo modo;*
- (3) *obsistente - obsistentibus.*

Una altra clàusula manifesta que no cal perjudicar drets adquirits ni fer cap mena de novetats:

31. *per predictam tamen nolimus nec intendimus 'feri in posterum' (1) aliquod preiudicium (DATIU), 'immo' (2) ipsa volumus 'suo robore (et valore)' (3) 'permanere' (4) (145):*

(1) *generare - preiudicari in aliquo - in aliquo derogari - fieri nolumus seu inferri - fiat aut possit fieri*; afegeix *tacite vel expresse aut alias - nec in posterum possit trahi ad consequenciam*;

(2) *quinymo*;

(3) *in sua roboris firmitate - in suis robore et valore - salva pariter et illisa - illesa pariter et intacta*;

(4) *remaneant*; afegeix la clàusula de no haver estat fet: *ac si... nullatenus extitissent*.

Ja per cloure el cos o text del document sol aparèixer de vegades la clàusula del jurament reial, amb variacions sinonímiques i paral·lelismes estructurals:

32. *et, ut predicta maiori gaudeant firmitate, iuramus per (dominum) Deum et eius sancta quatuor Evangelia, corporaliter a nobis tacta, ea omnia rata, grata 'et firma' (1) habere, tenere et observare (2) per dictum tempus et 'non contrafacere aut fieri permitere' (3) 'quoquo modo' (4) (221)*:

(1) *firma et valida*;

(2) afegeix *inviolabiliter - iuxta (GENITIUM) seriem et tenorem*;

(3) *contra non facere aut venire*;

(4) *aliqua racione vel causa*.

L'expressió de la fórmula de la voluntat divina també apareix de nombroses maneres:

33. *Deo propicio; Deo duce; Deo dante; Altissimo permittente; Domino ministrante; dante Domino; Domino concedente; Domino permittente* (en català: «si a Déu plaurà; ab ajuda de Déu», i fins i tot en sentit contrari: «ço que Déus no vulla»).

També presenta una acurada elaboració estructural, en forma d'oració final i proposició d'infinitiu passiu, la clàusula de la publicació del document, en cas que calgui fer-se saber a tothom:

34. *et ne de huiusmodi provissione quisquis possit ignoranciam allegare, ipsam ei dicta civitate et locis dicte sue vicarie publicari voce preconia per vos et quemlibet vestrum fieri volumus et iubemus (300b)*.

Per acabar, la clàusula final o de corroboració, presenta també una acurada estructuració: un circumstancial invariable, seguit de la primera part; i el verb principal, de què depèn una oració d'infinitiu amb acusatiu subjecte (*presentem fieri*). La segona part té dues opcions: bé és una altra oració d'infinitiu, amb un instrumental, coordinada amb la primera; bé és una oració de participi concertat amb el subjecte en acusatiu, de què depèn bé un instrumental o bé un agent amb infinitiu.

35. in 'cuius rei' (1) *testimonium*, 'presentem' (2) *inde vobis fieri 'iussimus'* (3), | *et nostro sigillo* (4) 'comuniri' (5) | 'nostro sigillo' (6) 'munitam' (7):

(1) *quorum*;

(2) *hanc - quam - literam (nostram)*;

(3) *fecimus*;

(4) pot afegir a més *secreto - comuni*;

(5) *roborari - segellari*;

(6) *nostri sigilli munimine - nostri sigilli aposicione*: el segell pot ésser també *secreti - communis*;

(7) *roboratam - insignitam*.

CONCLUSIONS

Com ha estat vist, la major part d'exemples resulten de l'elaboració a partir d'una frase simple que s'omple d'incisos i proposicions estereotipades a partir de les regles de l'*ornatus*, de manera que la polisíndeton és característica comuna d'aquests passatges.

Les figures d'elocució són les que es testimonien més sovint: les repeticions (en especial la variació sinonímica), les figures etimològiques, el políptoton, l'èmfasi, les enumeracions,... serveixen per donar varietat i per equilibrar l'estructura del període amb belles cadències i paral·lelismes. Són remarcables entre aquestes les variacions -fins i tot combinacions- entre formes verbals i formes nominals del verb (participis i gerundis), entre oracions de participi -concertat i no concertat- i subordinades adverbials, entre adjectius, oracions de relatiu i adverbis, entre un circumstancial instrumental i un ablatiu absolut,... sempre amb la idea fixa de no repetir, sinó de modificar i embellir la forma, restant invariable el fons tòpic.

L'ordre de mots, que en llatí és prou lliure, també resta afectat per aquesta idea de la bellesa, car l'hipèrbaton, de vegades fins i tot forçat, i també l'anàstrofe, serveixen per mantenir aquella estructura equilibrada i harmònica de clàusules i fórmules, sempre segons les normes de l'*Ars dictandi*.

BIBLIOGRAFIA

- BONO, J. (1979): *Historia del derecho notarial español*, 2 vols., Madrid, vol. II, secc. 56-57 i 60-63.
- CANELLAS, A.; J. TRENCHS (1988): «Cancillería y cultura. La cultura de los escribanos y notarios de la Corona de Aragón (1344-1479)», *Folia Stuttgartensia*, Zaragoza.

- CASULA, F. S. (1967): *La cancelleria di Alfonso III il Benigno: re d'Aragona (1327-1336)*: Padova.
- FABRA, P. (1926): «La coordinació i la subordinació en els documents de la cancelleria catalana durant el segle XIVè», *Memòries. Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica*, fasc. I, Barcelona.
- FAULHABER, C. (1972): *Latin Rhetorical Theory in Thirteenth and Fourteenth Century Castile*, Berkeley.
- GARCÍA VILLADA, Z. (1911-12): «Formularios de las bibliotecas y archivos de Barcelona (siglos X-XV)», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans IV*, 533-552.
- GUBERN, R. (1955): *Epistolari de Pere III*, Els Nostres Clàssics, Barcelona.
- MURPHY, J. J. (1974): *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from St. Augustine to the Renaissance*, Berkeley.
- OLIVAR, M. (1936): «Notes entorn de la influència de l'*Ars dictandi* sobre la prosa de cancelleria de finals del segle XIV», *Estudis Universitaris Catalans (Homenatge a Antoni Rubió i Lluch)*, 3 vols., Barcelona, 631-653.
- PAR I TUSQUETS, A. (1924): *Notes lingüístiques y d'estil sobre les inscripcions y cartes de Catalunya anteriors al segle XIVè*, Barcelona.
- RIQUER, M. de (1964-72): *Història de la Literatura Catalana*, 4 vols., Barcelona, vol. III, 10-15.
- RUBIÓ I BALAGUER, J. (1955): «Influència de la sintaxi llatina en la cancelleria catalana del segle XV», *VII Congreso Internacional de Lingüística Románica (Barcelona 1953)*, 2 vols., Barcelona, vol. II, 357-364.
- (1963): «Sobre Sal·lusti a la cancelleria catalana (segles XIV-XV)», *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, 21, 233-249.
- RUBIÓ I LLUCH, A. (1908-21): *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eval*, 2 vols., Barcelona.
- RUIZ CALONJA, J. (1954-56): «Valor literario de los preámbulos de la Cancillería real catalano-aragonesa», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 26, 205-234.
- TRENCHS ÒDENA, J.; A. M. ARAGÓ CABAÑAS (1979): «Notas para una tipología documental de Jaime I», *X Congrès d'història de la Corona d'Aragó (Jaime I y su época)*, 3 vols., Zaragoza, vol. III, 353-561.
- USÓN SESÉ, M. (1929-33): «Un formulario latino de la cancillería real aragonesa (s. XIV)», *Anuario de historia del derecho español* 6, 321-391; 7, 442-500; 9, 337-374; 10, 334-391.
- ZIMMERMAN, M. (1974-75): «Protocoles et préambules dans les documents catalans du Xe au XIIe siècle: évolution diplomatique et signification spirituelle», *Mélanges de la Casa de Velázquez* 10, 41-77; 11, 51-79.